

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

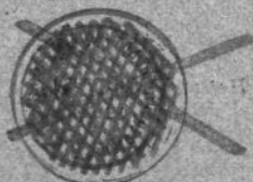
SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

*

TIZENEGYEDIK ÉVFOLYAM.

ELSŐ FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1901.

TARTALOM.

	Lap
Vörösmarty és kora. 1. közlemény. <i>Dr. Sebestyén Gyula</i>	1
Galánthai gróf Fekete János. 1. közlemény. <i>Morvay Győző</i>	26
Czobor Mihály, a Chariclea első magyar fordítója. <i>Zsák J. Rudolf</i>	53
Adatok Táncz Menyhért-életéhez. <i>Császár Elemér</i>	63

Adattár :

Bélmezei Fráter Pál verse feleségéhez 1660 körül. <i>Zsák J. Rudolf</i>	66
Magyar versek a XVIII. század első feléből. <i>Thúry József</i>	68
Heltai »Közbeszéde« újabb fordításban. <i>Kanyaró Ferencz</i>	81
De XII speciebus ebrietatis. Sz. Á.	88
Kazinczy Gábor levele a miskolci evang. ref. egyház presbiteriumához. <i>Dr. Tüdős István</i>	89
Egyleveles nyomtatványok. <i>Görög Ferencz</i>	89
Gévay Antal irodalmi munkásságához. <i>Rexa Dezső</i>	105
Báró Jósika Miklós levele Nyári Pálhoz. <i>Thúry József</i>	117

Ismertetések. Bírálatok.

Hungarica. Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok. Gyűjtötte és leírta gróf Apponyi Sándor. I. kötet. Budapest, 1900. é.	119

Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrandt Árpádtól</i>	125

—•••—

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása : *Halas.*

VÖRÖSMARTY KORA.¹

Első közlemény.

I.

Az 1823-iki Hébe, melyben *Aranyos-Rákosi Székely* Sándor eposza, *A székelyek Erdélyben* megjelent, *Czuczort* a pesti papnevelőben, *Vörösmartyt* pedig Görbön, a tolnamegyei alispán patvariáján lepte meg. A két egyidős ifjú ekkor még alig volt huszonhárom éves s az egykorú irodalmi viszonyok felől már mindegyik egyenlően tájékozva volt. Mióta *Horvát István*, *Horvát* Endre készülő Árpádiászára az érdeklődést ráirányította, figyelmük folyton az Árpád-kori krónikákon csüngött s már *Székely* Sándor sikerült kísérlete előtt felismerték a bennük letéteményezett gazdag eposzi anyagot. *Vörösmarty* képzelmét még nevelő korában izgatta az a terv, hogy ismerőse, *Egyed* Antal plébános, szintén megakarja Árpád hadainak viselt dolgait énekelni. Egyelőre csak a lírai és a drámai nemben kísérletezett ugyan; de a vármegyei élet izgalmaiban mindinkább meggyőződött arról, hogy az éber cenzura miatt csakis epikus tárgy közvetítésével lehet a kétségbeesett küzdelemre készülő hazafiak figyelmét időszerű, eszméltető költői munkásságnak elhódítani. Árpád neve ekkor már magában véve is program volt. Ferencz császár az adóemelési és ujonczozási rendeletekkel az alkotmány utolsó bástyáit is lerombolta. Az országot védelmezni késő volt. Ha ki a történelemhez fordult tanácsért, Hunyadi, Zrínyi, Rákóczi és Bercsényi emléke mellett már a ledőlt Ilión, Karthago, Róma és Babylon kezdett kísérteni. Vigasztalónak csak Árpád maradt meg, a ki nem védelmezett, hanem alapított. *Kisfaludy* Károly nevével lapot akart megindítani s bizonyára a vele összhangzó eszmék merészségén mult, hogy nem

¹ Részlet a szerző »A magyar honfoglalás mondái« című művéből, melyet a Kisfaludy-társaság a millenniumi Lukács Krisztina-díjjal megjutalmazott.

akadt vállalkozó. A rendek szintén megmozdultak, de *Erdélyi* János szavai szerint ők csak jobb létért imádkoztak a nagy holnap reggelén. Az ébresztő pirkadat először a költők műveiben jelentkezett. A cenzor sötétséghez szokott szeme nem vette észre, hogy *Kisfaludy* Sándor, *Döbrentei* és *Horvát* István már az *Aurora* első kötetében keltegette a létért való küzdelem ösztönét. Ez pedig csakis az epikus formák leple alatt sikerült nekik.

Vörösmartynak tehát a tárgy és forma megválasztása nem kerülhetett fejtörésbe, a követendő kútfőé még kevésbé. Azzal, hogy a pázmáncsi hegyoldalban szintén Árpádról készül ének, nem sokat törődött s *Egyed* Antal tervezgetése sem akasztotta meg, mert meg volt róla győződve, hogy az ő kísérlete azokét még nem teszi feleslegessé. *Horvát* Endre nagy előtanulmányokat tett s egész életre szóló munkába kezdett; neki elég *Anonymus* adata, *Horvát* István és *Székely* Sándor tanítása, a többit pótolja a képzelem és hangulat. Fiatalos tüze és szerelmi búja a lírára csábította s most, hogy eposzt tervezett, szintén lírai hatásra számított. A mint hősei megszólaltak, ajakukról rhétori és ódai szózat pattogott; ha pedig szerelmi kalandokból epizódokat szőtt, szíve édes bánatra andalodott, képzelmét az érzelmes történetek szálai fogjúl ejtették és az eposz hideg értelemmel kieszelt tervrajzától messze, messze elkalandozott. Az ábrándok ifjú emberének tenger mondani valója volt. Ha az alanyi elmerülésből a tervrajz valamelyik keresztül írt vonala kizökkentette, a megyei élet zajára ébredt s fogékony lelke ismét azoknak az eszméknek lett rabja, a melyekről azt hitte, hogy az eposz tárgyának megválasztásakor már megtették kötelességüket. Ilyenkor aztán az a toll kerekedett ismét feljúl, a mely a vármegye zöldasztala mellett az eposz készülése közben sokszor foglalta jegyzőkönyvbe a megbántalmazott tekintetes haza kérelmeit és sérelmeit. Zalaán futása az 1825-ki országgyűlés évében jelent meg s a kezdő fiatal költő egyszere a kezdődő új idők körülrajongott énekese lett.

Az *Aspasia* mutatványa már világosan jelezte a jegyzetben bejelentett eposz nyelvének páratlan erejét. De az irodalmi nagyságok közül csak *Kazinczy* részesítette kellő figyelemben, mert egyik levelében bevallotta, hogy ősz fővel is irigylí a kezdő író verseit. A kik találgatásra adták magukat, a czímből azt következtethették, hogy egy honfoglaláskori jelenet lesz benne feldolgozva úgy, a hogy *Balla* Károly ugyancsak az *Aspasiában*

az Emes álmával hevenyészett prózában már megbirkózott. Klasszikus terjedelemben vett eposzról senki sem álmodott, mert ahhoz még vén verselőnek is idő kell, a mint ezt a magára évek óta várató *Horvát* Endre is bizonyította. Aztán a kedvelt almanachok a regényből leszűrt beszélyek mellett divatba hozták már az eposzból leszűrt rövidebb költői beszélyt. Az almanachok epikusait a helyszűke kényszerítette kisebb lélekzetek vételére. *Székely* három énekes eposzát a huszonöt énekes *Viennász* előzte meg s *Kisfaludy* Sándor az *Aurora* rövid beszélyei után a tíz énekes Gyula szerelmét adta ki. Az újabbak közül *Czuczor* volt még az, a ki *Vörösmartyval* egyidejűleg eposzon dolgozott s az övé is csak kisebb terjedelmű lett.

Toldy följegyzése szerint az *Augsburgi* ütközet első éneke már készen volt, midőn *Czuczor* a papnevelőben *Kisfaludy* Károlylyal véletlenül megismerkedett. A híres vendéget a növendékek figyelmeztették a fiatal epikusra, a ki épen művén dolgozott, midőn *Kisfaludy* hozzá belépett. A kifejlődött érzékeny jelenetben barátságot kötöttek, mit az *Aurora* szerkesztője azzal pecsételt meg, hogy az elkészült részt elvitte foglalónak. *Czuczor* betegeskedett, de az eposz hátralevő részét azért gyorsan elkészítette. Műve az *Aurora*-nak épen kapóra jött, mert vele még 1824-ben visszaadhatta azt a kölcsönt, melylyel az előző évi *Hébének* tartozott. A boldog szerkesztő nemzete hősköltőjének nevezte érte, a mi mindenesetre hízelgőbb és túlzóbb is volt az olvasó közönség itéleténél.

Czuczor később nyíltan elismerte, hogy *Székely* Sándor eposza indította írásra. A mi azonban a tárgy megválasztását illeti, arra már alig gyakorolt befolyást. Amaz oly idegen világban mozog, hogy hamarjában forrásaival sem jöhetett tisztába. Hihetőleg csak az eposzi forma életképessége bájolta ei, melyhez tárgyúl a honfoglalás alkalmoszerűvé vált története kínálkozott. Hogy mégsem Árpád lett a hős, ezt egyenesen *Horvát* Endre bejelentett eposzának lehetett tulajdonítani. A közvélemény a pázmándi remetét jelölte ki hősköltőjének; sőt maga *Kisfaludy* is így vélekedett, mert boldog volt, ha az almanach köteteit *Horvát* kisebb elbeszélésével nyithatta meg. A magyar klérus leendő díszét tehát a pesti papnövendékek nem illett munkájában háborgatni. Előle kiterve, egy Zoltánkori eseményt választott ki, de feldolgozásában lépten-nyomon meglátszik, hogy vágya Árpád körébe

vonzza. A második énekben például egy énekessel elregélteti Zalán futását, másutt a vérszerződést eleveníti fel, vagy elbeszéli Kiov ostromát, a kúnok csatlakozását, Olup-Tulma, Zoárd és Kadosa honfoglaláskori dolgait.

A tárgyon egyébként így is meglátszik, hogy *Czuczor* tollát sem tisztán az epikus vezette. Művének erkölcsi tanulsága az utolsó sor e szavaiban van kifejezve:

s az atyák mondák fiaiknak:

»Nem jó bántani magyart, mert vérrel védi hazáját!« Erősen hisszük, hogy ez a nagy intés már régen készen volt, mielőtt művébe belefogott, sőt mielőtt tárgyában megállapodott. A cenzorra még csak neheztelni sem lehetett volna, ha tudtára adja a szerkesztőnek, hogy ez a veszedelmesen alkalmoszerű mondás semmi összefüggésben sincs a tartalommal. A feldolgozott mondai tárgynak pedig épen ellent mond. A krónikák egybehangzó tudósítása szerint a magyar had Alemanniára támad s Augsburg mellett csúfos vereséget szenvedett. A megmenekült szárny állítólag diadallal tért haza, de a főhad ott veszett, Lél és Bulcsot fölakasztották, hét vitézt pedig megcsönkítva haza bocsátottak, a kik aztán mesés dolgokat regéltek arról, hogy Lél Konrádot a hadi kürttel agyonütötte. A fenti erkölcsi tanulságot tehát a magyarok megfenyítésére kellett volna igazság szerint átfordítani. *Czuczor* azonban másként cselekedett: nem a kemény intést, hanem ennek kedvéért a mondát változtatta és hamisította meg.

Költeménye azon kezdődik, hogy Gyermeke Lajos egy Magyarország ellen indítandó nagy háborúra gyűjti össze alemann hadait. A magyarságot ez védelmi állásra kényszeríti, mikor aztán az ország összes fegyverese talpon van, Lél, Bulcs és Botond, megindul Lajos ellen és ott, a hol vele az első énekben találkoztunk, a magyar hadi csel ügyetlen alkalmazása után teljesen tönkre verik. Ez a vékonyka cselekvény négy énekre nyulik. Tátongó közeit egy áldozat és az említett honfoglaláskori reminiscenciák töltik ki. Hogy egyéb szükség nem volt, az a költő bőbeszédűségének tulajdonítható. Hatalmas körmondataiban azzal tetszeleg, hogy a magyar nyelv izmait feszegetheti. *Homer* lévén eszményképe, kedvvel tódítja egymásra a nagy hasonlatokat és a leltározó leírásokat. A hol önálló, ott nagy mondásokat ropogtat, vagy üres czikornyákat kusztat a hexameter ütemeire. Nyelve így határozottan gazdagabb sok egykorú verselőnél, bár a jelzőkben való duskálás

gyakran lesz nála téveteggé, plasztikátlanná. A tárgy alakításban hazai íróink inkább csak bátorították, de köztük nem volt mestere. *Székely* Sándortól átvette a Hadurat, *Horvától* az áldozatot és a táltost. Ugyancsak tőlük való pár jelzője is. A tájszók használatában még *Dugonics* bátorítja, a mit talán *Kazinczy* is megbocsátott neki, mert néhány ujdonsült szóval és összetétellel szintén megpróbálkozott.

A költő később erről a műről nem volt valami nagy véleménynel. Mikor *Toldy* műveit készült kiadni, 1832. nov. 16-ki válaszában többek közt ezzel is menti magát: »Jól tudod azt magad is, hogy nagy különbség van előbbi és utóbbi darabjaim között. Kivált az Augsburgi ütközet művészi tekintetben nagyon alant vagyon; mert az nem más, mint a lélekben lap-pangó, de minden előkészület nélkül kitörő heves indulatnak szüleménye. Az interesse benne nagyon kevés emberi és finom érzésre mutat s előadása dagályos, episodok nélkül.« Az ítélet egészen helyes, de az indokolása nem. Készületlenségén az indulatok csak akkor vettek erőt, midőn a magyarok rovására szóló mondát a németek szégyenére eltorzította. Az elítélendő művet következetes kerestül vitelére azonban nem volt elég bátorsága. Minden szavában ügyel arra, hogy a gyűlölt németen sérelem ne essék. Nevét egyetlen egyszer sem ejti ki; csak alemannokról, teutókról és frankokról beszél. Az archaizmus övre alatt még a német helyneveket is a régi latinnal szereti helyettesíteni. A németek kihívó fellépéséről sem lehet eldönteni, hogy vele a magyarok szerepének élet akarta-e elvenni, vagy hogy vele igazolja-e a záradécul elmondott szavakat. Ovatosságot látunk végül abban is, hogy az eposz Lél szerepének német ellenes tulzásait egészen elkerülte.

Abban sincs igazsága, hogy epizódok és finomabb emberi érzések nélkül egy ilyen kis elbeszélés ne lehetne sikerült. Ha a költő *Vörösmarty* Két szomszédvárát figyelembe veszi, nem így gondolkozik. A saját művei viszonylagos értékéről lévén szó, mértékül nem ezt, hanem a saját *Botondját* kellett vennie. Ennek már van elég bájos epizódja, finom érzelmi húrja és sok más mindene, a minék révén nem csak az ő eposzai, hanem a velük egykoru epika összes termékei közt is a legkiválóbb helyek egyikét foglalja el. Az 1833-ki *Aurorában* látott napvilágot, midőn szerzője már megírta az *Aradigyűlést*, történeti tárgyú románcaizait s Hunyadi János megéneklésén is kísérletezett. A költő

e műveiben nagyot emelkedett, csak a mondák feldolgozója haladt keveset. A mondái hűséget, vagy eposzi hitelt, most se becsülte még; de ha most rombolta is a mondák gyönyörű régi épületét, legalább tudott a rom törmelékéből és a saját köveiből újat és szépet építeni.

A magyar monda Botondban az ősköltészet óriását és a XII. század párbajvivőjét szerepelteti egy személyben. Mindennek daczára még csak vezérségig sem viszi fel, mert a mit róla a királyi jegyző ír, nem egyéb figyelmes rehabilitáczió. Az egykoru népmonda nem az Alemanniát duló Lél és Bulcs társaságában szerepeltette, hanem Opour vezér seregébe osztotta be, hogy ura utasítására s a bizánczi várfalakra kiült idegenek előtt terítse le a rettenetes görögöt és zuzza be az érczkaput. A romantikus költő tetszését nem a vasgyúró, hanem a párbajozó lovag nyerte meg. Alantas szerepéből a királyi jegyző bátorítására vezérré léptette elő, Opourt pedig bizalmas követjévé fokozta le. Nem használhatta a monda egyszerű cselekményét sem. A belőle felhasználhatót felhasználva, az eseményeknek merőben új folyamát indítja meg.

A leleményes mese azon kezdődik, hogy Botond a diadallal befejezett görög háborúból haza akar térni. Míg a szétszórodott hadak gyülekeznek, Bélldel a gazdag hadi sarczot és egyetlen foglyát, a rhodopei virágszálnak nevezett Polydorát, előre küldi. Mikor a sereg együtt van, győzelmi ünnepet rendez, melyen kis cselédje, Szende, éneket mond a bánatos görög hölgy dicséretére. A naiv ének a Bödölény szívében lappangó szerelmet annyira kigyulasztja, hogy a vitéz elrohan Béli után s egy hamis izenettel sikerül tőle megszöktetni Polydorát. Bödölény a lánynyal Bizánczba menekül a hol maga is göröggé lesz. A második énekben már Bizáncz alatt van a magyar had. A császár megrémül s a teendőkről tanácskozik, majd megjelenik Opor a magyar követ s ura nevében követeli Polydorát. Theophan fővezér, a lány atyja, ura nevében kemény választ ad, mire megkezdődik a viadalok színdúsán leírt sora. Miután a görög hősök jobbjai elhulltak, a harmadik ének újra tanácskoztatja a görögöket, a kik végre elhatározzák, hogy a lányt visszaadják. Ekkor előáll Bödölény, hogy kész megvívni Botonddal. Ép indulni akar, midőn a magyarok hadain át megérkezik Alkides. a nagy termetű görög bajvivő, a ki csúfságot lát abban, hogy egy szökevény védje meg a görögök jóhírért. Erre Bödölény párbajra hívja az óriást és elesik. Alkides,

most Botond ellen megy, a ki nagy buzogányával nem igen boldogul, de az erejével párosult ügyesség azért most is diadalra segíti. A negyedik és utolsó énekben Bizáncz bevétele következik. Botond betöri az érczkaput s a gályákra menekült császár és tanácsadói meghódolnak neki. Mikor a szép rhodopei virágszálat is visszakapja, megbékél velük. Itt ismét előtérbe lép a kis énekes apród és gyermekes csevegéssel enyhíti a távozó Polydora bűját.

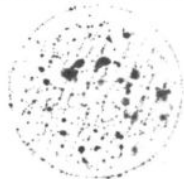
Már a rövid vázlatból is látható, hogy a mondának a regényes elbeszélés sikerében elenyészőleg csekély része van. A mese kitűnően szőtt szálai az epikus leleményét dicsérik. Mivel ennyi tudatos művészetet a czéhbeli romantikusoktól nem lehetett tanulni, alig tévedhetünk, ha mestereit a klasszikus példák szerzői közt keressük. Innen tanulta el a jellemzés művészetét is. Főhőséből nem csinált hús és vérnélküli elvont fogalmat. Botond a hadi dolgokban legyőzhetetlen, de azért nem elbizakodott. Mikor a görög óriás ellen indul, magába száll és buzgólkodik. Máskor az apród gyerekeskedései lágyítják meg kemény szívét, melyet Polydora is olthatatlan szerelemre tudott lobbantani. Opurt a követi szerep kissé kimértté, merevvé teszi; de ebben az esetben ennek ellenkezője volna baj. Bödölény szökése és elpártolása is természetessé lesz az után az elszántság után, mely halálát okozza. A tudatos művészet nyoma a görög fél gondos rajzában még inkább szembe tűnik. Rá épen annyi figyelem van fordítva, mint a magyarra, jóllehet az utóbbi túlzott kidomborítása önkénynt ajánlkozott. A tanácsadók igájába fogott ingatag császár, a két oldalról ostromolt Theophan, a hős Notaras és Polyphron, a bölcs Antippos és a nyers Alkídes egyaránt sikerült jellemek. Polydora szenvedőleges alak, a mint hogy ebben a cselekményben más nem is lehet. Hogy a hadi dalban rápazarolt lány színekből átmenet legyen, a költő az édes szavú gyerkőczöt osztotta melléje. Ez énekli el a szép szűz bemutatóját s a mint a háboru ismét elcsitúl, ez kotnyeleskedik hősi hajlamaival, hogy az idilli jeleneten kezdődő hősköltemény záradéka ismét idilli természetű legyen.

Czuczor nem írt több ilyen művet. Ereje teljében lévő műzsáját még a korábban megkezdett *Hunyaditól* is végleg elvonta. *Toldy* azt hiszi, hogy az eposz korszerűségét feszegető viták kedvetlenülítették el. Ehhez *Koltai*, a költő életrajzírója azt adja még hozzá, hogy a változást *Czuczor* tudományos munkásságának megkezdése idézte elő. Mindezt figyelembe véve, mi az

elhallgatás főokának, azt vagyunk hajlandók tekinteni, hogy főművét akkor találta elhibázottnak, midőn már a nyolczadik énekig haladt. Lényeges változtatásokat tervezett, sőt némely részét egészen újra megakarta írni; de a változtatásokkal, az új és a hátra lévő részekkel nem készült el soha. A tervrajz azonban megmaradt s maradtak meg nagyobb töredékek is, a mikből aztán világosan ki lehet venni az elégtelenség és elkedvetlenedés valódi okát. Nem volt olyan, mint a milyen eposzról *Czuczor* álmódott, mikor a *Botondot* megírta s vele egyidejűleg az *Augsburgi ütközetet* elítélte. Nem rakonczátlankodott ugyan benne semmi fiatalos indulat és írói dagály; de az a romantikus ihlet sem hagyott benne nyomot, melylyel *Czuczor* utolsó epikus művének cselekvényét gyönyörködtető mesévé, a szereplő alakokat életeleven lényekké tudta varázsolni. Hunyadi János nyilvánartott története már sokkal jobban benne volt a köztudatban, mintsem hogy belőle az ő módja szerint jó regényes eposzt lehetett volna költeni. A mi tolla alatt költőivé alakult, az már nem volt többé történet, a mi pedig történet maradt, az nem volt költészet. Ha változtatni, újat írni akart, az a történet rovására költői gyarapodást jelentett. Sajnos, mire terveit megvalósítani kellett volna, akkor már nem a költői álmok embere, hanem a magyar tudományosság egyik fölkennt papja és az Akadémia egyik tudós tisztviselője volt.

II.

Itt kell megemlítenünk, hogy *Székely* Sándor epopoeiája a két nagytehetségű ifjúval egyidejűleg egy szerényebb igényű, de már kipróbált tollú verselőt is megszólaltatott *Pettényi Gyöngyössy* János személyében. Míg a rím-Kovácsék czéhébe tartozó névrokon élt, neve mellé még az »ifjú« jelzőt is ki szokta tenni, ámbár az egyenlő erővel, de egyenlőtlen eredménnyel hajhászott rímek is könnyen kikerülhetővé tették volna a tévedést. Mivel rímeiről még *Székely* Sándor kedvéért sem mondott le, inkább csak a mű tündérségeiben látszik meg a hatás. Címe: *A fiatal Árpád a Mazarnai barlangban*. Eredeti rege a magyar előidőből. 1824. Állítólagos regéjét azon kezdi, hogy Árpád egy felső-magyarországi hadjárat alkalmával a Rutka melletti erdőségekben eltéved. Midőn fáradalmaít piheni, álmában megjelenik az egy igaz isten s értésére adja, hogy a zsidókban csalatkozván, népévé a magya-

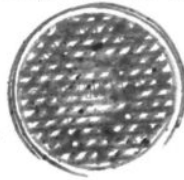
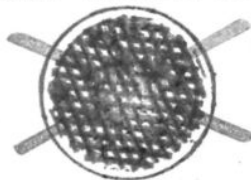
rokat választotta ki. Ébredéskor Mazarnát, az erdei nimfák királynéját találja maga mellett, a ki közeli barlangjába csalogatja. Hősünket a ragyogó környezet és Mazarna szerelme már egészen elkábították, midőn a lakoma folyamán angyalok szállnak le hozzájuk s az igaz ismeret (értsd a bibliai tudás) csészéjéből kínálják meg őket. Árpádot a bujálkodás mámorából Attila szelleme rázza fel; mielőtt azonban távoznék, megjelenik Amor is, hogy nyilat, ezúttal kissé elkésve, a szeretkezők szívébe lője. Mikor ez megtörténik, Árpádot egy szarvas kivezeti a rengetegből, hogy az atyjától följánlott vezérséget átvehesse. Seregét Zvatopolug népe ellen vezeti, aztán a közóhajnak engedelmessé megházasodik. E mellett azonban a tündérkirálynéval is folytatja a balkézi viszonyt. Mazarna ezért hálás lesz, mert kétszáz évig híven ápolja a néhai szerető sírját.

Az ezer alexandrint megközelítő vers első pillanatra Kalypso és Dido barlangjait juttatja eszünkbe, de az érzéki részek sajátosságai csakhamar elárulják, hogy a filozofálásra hajló szerzőt ezúttal a *Székely* előtt is ismeretes *Wieland* bódította el. A tündéri előadásban természetesen messze mögötte marad, mit maga is érez, mert egyik zárjegyében így sóhajt fel mesteréhez:

(A szív titkos érzésébe
Mártani tanúlt lenge
Tolladat, ó *Wieland* adjad
Kölcsön nékem! mert gyenge
Festő ecsetem ezen egy
Pár első szerelmesnek
Eleven rajzolására
Nem tartja érdemesnek
Magát.)

A hasonló kinnal tovább verselt művecskét egyébként egy prózai elmélkedés előzi meg, de egészben véve sincs annyi köze a költeményhez, mint ennek az aranymondásnak: »Jaj annak a Státusnak, meljnek Csizmamesterei a Kaptánál tovább okoskodnak!«

Ennyi silányság közepett egyedül a mű alapötlete volna némileg méltányolható. Eredetiség ugyan ebben sem sok van, mert ez időtájt *Hormayr* és *Mednyánszky* *Taschenbuchja* már egészen meghonosította nálunk a német műirodalom regés meséit. Mivel a címlap eredeti regének mondja, a mű szerzőjét élelmes utánzónak kellene tartanunk. De még az sem volt, mert

ha a sajátos műfaj hazai termékei közt nyomozni kezdünk, kiderül, hogy *Gyöngyössy* tulajdonképp egy régen kiadott regét árult eredeti gyanánt. A megdézsmált könyv 1800-ban jelent meg Bécsben e czímen: »Sagen der ungarischen Vorzeit. Ein Gegenstück zu den Sagen der Vorzeit von Veit Weber.« A névtelen szerző összesen tiz népmondának vallott elbeszélést közöl. A sort *Mazarna, oder die Wunderhöhle* nyitja meg. A könyv műmelléklete, mely barlangot és beszélgető szerelmeseket ábrázol, szintén az első darab viszonylagos becsét akarja bizonyítani. Pedig ez a darab sem ér sokat. *Gyöngyössy* átdolgozásánál nem költőibb, csak józanabb és világosabb. Itt Árpád nem álmodik és mikor fölbred sem dorbézol. *Mazarna* csak gyümölcsös kosarat varázsol elébe és ő egyelőre nem is kíván egyebet. Mikor éhségét lecsillapítja, szerelmeskedni kezd, de a nélkül, hogy *Kalipszo* utánzott barlangját eszünkbe juttatná. A szerelem éve is csak száraz naptári meghatározás. Árpád a tündértől megtudja a saját és népe jövőjét, aztán elmegy, hogy haldokló apjától a vezéri méltóságot átvegye. Uralkodásában sok bölcsességet és éleselműséget tanusított, a mi mind *Mazarna* műve volt. Az ellenséggel szemben rettenthetlen, mert tudja, hogy a láthatlan tündér védelmezi. Neki köszönhető tehát, hogy a magyar nép új hazát kapott. A szerelmesek viszonya csak akkor változik meg, midőn Árpád megházasodik. Ezentúl jó barátok maradnak. Árpádnak négy fia születik, s midőn így a dinasztia fenmaradása biztosítva van, meghal. Sírját *Mazarna* gondozza, a ki a drága halott hulláját sem hagyja felbomlani. Midőn végül a halál győzelme teljes lesz, a hű barátnő örökre visszavonul barlangjába, a hol még ma is sírja a megkövesülő (értsd: cseppkő) könnyeket.

Ebben az 1824-ik esztendőben *Aranyos-Rákosi Székely Sándor* is dolgozott egy *Mohács* című négy énekes eposzon, melylyel az *Aurorához* akart bekopogtatni. A mű *Kisfaludynak* nem tetszett, vagy talán az almanach rovására kivívott előző évi sikerért neheztelt, mert az *Augsburgi* ütközetnél semmi-vel sem rosszabb küldeményt *Toldy* rendelkezésére bocsátotta, a ki aztán ki is adta az 1828-ki *Koszorúban*. Ez a termék bennünket csak anyiból érdekel, hogy szerzője benne a szerencsésen fölelevenített Nemerét a *Klopstock* Messiasából kölcsönzött »rettenetes rémmel«, »magyarok vészével«, Abaddonnal helyettesíti. Üldözött népén »a seregek szent istene« azzal segít,

hogy a rémet egy angyallal pokolba űzeti. Mikor pedig az angyali kürt is megszólal:

Hallák és érték a hős nagyok Eliziumban,
Hétmogorok, kiknek legelőbb folyt fegyvereken vér
Az haza szerzésben, s indultak az isteni hangra
Vissza, hazájoknak megítélt földére sereggel.

De a hetumogerek fölidézése épen olyan czéltalannak bizonyul, mint a milyen czéltalan Abaddon akadékoskodása. Isten Szolimánnal büntetni akarja a büntetésre megérett nemzetet, a mit tudomásul vévén, visszarepülnek a »fenkölt scytha vezérek, Nagy sírást, s szomorú hangot hagyván az egekben«.

Még kevesebb értékű az a másik »hősi költemény«, mely a Hébe 1825-ki kötetében jelent meg. Ennek gyarlóságát még csak a verses forma sem leplezi, mert prózában van megírva. Egyedüli mentesgűl talán az volna felhozható, hogy a szerző ezt még 1820-ban, peregrinus diák korában írta a Kazinczy-féle Ossian-fordítások erős befolyása alatt. Tárgya szerint a honfoglalási mondák feldolgozásai közé tartozik. A cselekvény színtere itt is Erdély, az erdélyi Aranyos-vidék. Dierna, a régi Dácia bevehetetlen vára, a nagytestű vlakkok fejedelmének, Beriosztának kezében van. A fejedelelnő, Yzira, az arany vár unalmát azzal űzi, hogy egy »éltes Nymfának« arról a soha nem látott és hallott északi hősről érzeleg, a kivel »a végzések szerint eljegyeztetett«. A hős természetesen csak Árpád lehet, a ki Gyula, Kend (Kund), Szabolcs, Erős (Urs), Vérbölcs és Lehel társaságában megjelenik, velük vérszerződésre lép, bálvány előtt lovat áldoz és aztán Beriosztára tör. Az ütközetet annak rendje és módja szerint követség előzi meg. A szokásos epizódot Yzira azzal helyettesíti, hogy míg a váron kívül iszonyú öldöklést visznek végbe, Penelope módjára szövőszékhez ül s Erdély félben álló térképét »vidáman« befejezi. Változatosság kedvéért föllép a fejedelem apja, Zármíz is, a kit Árpád leterít. Erre előront Berioszta, kinek hősi halála után »Dierna kapui megnyílnak s (Árpád) győzedelemmel köszönté régen óhajtott szerelmesét s letevő hitét Dácia felől a királynénak«. Ennyi az egész. Hogy nem több, az azért van, mert a költő ezúttal nem az idegen kaptafára vont cselekvénytől, hanem a vele járó ossiáni képektől, szertelen jelzőktől és hasonlatoktól várta a hatást. Mióta II. József merénylete meghiusult, az írásművek megvédelmezett magyar nyelven áhitattal csüngött minden művelt

olvasó. Az irodalmi nyelv tudatos művészetté magasodott s mivel nemzeti ügy is volt egyszersmind, boldog, boldogtalan belekontárkodott. A nemzeti ügy szolgálatában *Székely* Sándor szintén azok közt foglalt állást, a kiknek nyelvükön, írói ösztönükön és irodalmi ismeretükön kívül alig volt valamiük. Mivel pedig az írói minősítéshez ennyi is elegendő volt, azon semmit sem csodálkozhatunk, hogy a *Dierniász* megírásában és kiadásában főként a nyelvi szempont volt mérvadó. Szerzője a közfelfogás szolgálatában valószínűs nyelv-akrobatának akarta magát feltüntetni. Ezért lett szeretlen mindenben, a mitől hatást várhatott. Hogy a hatás elmaradt, oka annak az, hogy, a magyar irodalom derék akrobatái és hivatlan vásári komédiásai közt megjelent egy valódi óriás.

III.

Az óriás a fiatal *Vörösmarty* volt. Föllépése a hüperromantikus hősök megjelenéséhez hasonlított, mert az ő megjelenésével is álmok teljesültek. *Kazinczyék* finom chinai művészetétől *Székely* és *Czuczor* erőgyakorlatáig sokkal több szellemi erőt fogyasztott a szép szó, mint a szép mondanivaló. Nyelvünket a feszült figyelem és művészi gond amott már merevséggel, élettelenséggel fenyegette; emitt pedig a mértéktelen beszélő kedv okvetlenkedése szegyenítette meg. Az irodalmi nyelvet akarták mindét félen megteremteni; csak a feladat teljesítésének módja, mértéke és eszköze volt a felek részén más. Mielőtt végzetes megállapodás történt volna, 1825-ben megjelent a *Zalánfutása*, melynek tüneményes nyelve már nem volt kísérletezés, de az előmunkálatok pusztá folytatása, vagy befejezése sem. Tulajdonosa nem volt tanítvány, vagy ha volt is nagyon rossz lehetett. Leginkább az egész magyar irodalomhoz hasonlított; de nem a meglévőhöz, hanem ahhoz, a mely a nyelvben félszázad óta meg akart születni. Diadalát a tartalom korszerűségéből szokás megmagyarázni, mintha *Czuczor* első eposza, vagy *Horvát* István egyidejűleg kiadott *Rajzolatái* nem volnának ugyanilyen mértékben buzdító példái a »tehetetlen kornak«. A honfoglalás mondáinak feldolgozása hosszú fejlődés eredménye lévén, bárki kezében sem lett volna más. A hon »nagyra törő tehetősb fiait« a feldolgozást szomjuhozva várták, megbocsátottak minden versizzadónak, túrték a prózában elkövetett ügyetlenségeket s mikor *Vörösmarty* feldolgozása megjelent, a közömbösen túrt külsőségek csodaszerű bája hódított. *Szemere*

az egészen új nyelvet csodálta meg; *Kulcsár* annak örült, hogy a jövevény se neolog, se ortholog, hanem mind a kettő; *Kazinczy* csodálja könnyűségét s belőle tanítja fiát hexameter-olvasásra és poétai szólamokra. A nyelv bűvös muzsikájának hatásából legelőször *Erdélyi* János bontakozott ki, midőn az Irodalmi Órben hűsz teljes esztendő mulva e szavakkal kezdett a mű bonczolgatásába: »*Vörösmarty* még eddig nem volt bírálva. Mit hőskölteményeiről *Schedel* írt, panegyris, mit *P. Ignác* és néhány pasquillans erű humorista, vagy hírlapi szemleirő imitt-amott összegyűjt vagy elszórt ellene, paródia, epe.«

A kritikus mindenek előtt a tartalmat mondta el s a díszeitől megfosztott kusza cselekvény volt körülbelül a legsúlyosabb ítélet, a mi a költemény művészi becse ellen hozható. Az, a mit *Czuczor* Türtül énekessel három lapon elmondta, itt tíz énekké terül. Az egyhangúnak ígérkező hadi dal meséjét a költő mindjárt az elején úgy kezdi bogozni, hogy az olvasó rögtön megtudja, hogy tömbkélegbe jut. A magyarok közeledésétől megrémült Zalán ráizen Árpádra, hogy takarodjék vissza a Sajó és Zagyva mellé-kére. Erre Árpád összevonja hadait. A közelgő vezérek egyike, Ete, útközben betér az öreg Hubához, kinek leányát, Hajnát, a délszaki tündér el akarja csábítani. De a szíve már Etéé, a ki most az egész háznéppel keresésére indul. A nagy ijedséget lakoma követi, melyen Ármány, a rémisten, Ete szívére bűt hoz, egy énekes ifjú pedig Huba tetteivel hozakodik elő. A következő énekben Philo bolgár és görög segítséget hoz Zalánnak. A magyar sereg délnek ereszkedik. A magyarok ellen fenekedő Ármányt Ete azzal szándékozik kiengesztelni, hogy magát áldozatul ajánlja. A hadsereg tovább vonulása és a hősök bemutatása után a harmadik ének ismét Zalán népével foglalkozik. A bolgár Cserna Viddint, Izácsot és Antipatert rá veszi, hogy támadják meg a magyarokat. A harcban, mely a támadók rovására dől el, részt vesz Hadur és Ármány is. Amaz a megsebesült Etét támogatja, ez ijesztgeti. Közben Cserna szerelmes lesz Antipáter férfi ruhában harczoló nejébe s hogy célját érje, a férjet újabb támadásra bujtja és orozva megöleti. A hölgy elmenekül s később egy kigyó halálra marja. A következő énekben Zalán vezérei hadi tanácsot ülnek s összevesznek, majd a gyanúsított Csernát párbajra hívják. Ekkor megérkezik Árpád követe a válaszszal s megérkeznek a magyar hadak is Alpárra, a hol a hadi tanács Und indítványára elhatározta,

hogy Ete visszamegy a Bodrog mellett elesetteket eltemetni. Egy epizódban pedig arról értesülünk, hogy Ármány egy szarvassal elcsábítja Borsot, a ki Hadur közbelépésére sem tud visszatálcálni a sereghez. Az ötödik ének kezdetén a Bodrog táján lakó népek föllázadnak. Huba menekül s menekvés közben elveszti Hajnát. Ez alatt Ete is belefog a temetésbe, de őt is megtámadják s egy éjjeli ütközetre kényszerítik. Árpád áldozatot mutat be Hadurnak. A hozzátartozó áldomás a következő ének nyitánya lett. Mulatozás közben Kárel elmondja Apor és Halibán történetét, mely az *Aspasiában* megjelent. Majd Lehel is mond éneket. Ezt követően pedig megtudjuk, hogy az eltévedt Hajnát Hadur vette pártfogás alá a szerelmes délszaki tündérrel szemben, kit megsemmisít. A tündér lova, Tomboli, a leányt Etéhez viszi, a ki Huba sorsáról értesülvén, a lázadók ellen indul. A hetedik, nyolczadik ének harcok leírásából áll. Egyhanguságukat a kilencedik ének újra Hajna történetével eleveníti fel. Mikor Etével megérkezik, atyjának már elszlott az az álma, melyet a gondos hadisten lánya elvesztésekor bocsátott reá. A lázadók ellen most a fiatal hős segíti győzelemre. Míg vívnak, Tomboli a leányt egy hegyre viszi, a honnan aztán a harc végeztével eltűnik a levegőben. Az utolsó énekben ismét a csatatéren vagyunk, a hol Zalán Kunddal, Hermes Csürszszel, Viddin Kadosával, Ronka Zoárdal viaskodik, Árpád csüggedőket bátorít, Lehel kürtjébe fú, Bulcsu nemzeti zászlót lobogtat. Hadur, a magyarok ellenségével, Ármánnyal tűz össze és megsemmisíti. Ezzel aztán a hadi szerencse is eldőlt. Árpád a rettenetes Viddint veri le, Philo a görögökkel megszabad, Preheszka tót vezér elesik s midőn már semmi veszteni való sincs, Zalán is futásnak ered.

Valami nagynehezen talán ki lehet venni belőle, hogy a költő alapterve az volt, hogy egy rengeteg ütközetet ír le, melyet követküldözgetésnek, hadi tanácsoknak kell megelőzni s pár naiv epizódnak kell változatossá tenni. Magába véve minden sikerült, de a gyakorlatlan kéz semmit sem tudott a maga helyére juttatni, kellő mértékkel kimérni, egymással is és az egészszel is összhangzatba, hozni, összeolvasztani. Ete és Hajna viszonya a legbájosabb szerelmi regények közül való; de így, a hogy van az eposz főcselekményének ártalmára szolgál s Ete szerepét is ügyetlenné, jellemrajzát zavarossá teszi. A többi alakot inkább csak névről lehet megkülönböztetni. Valamennyi a hős alapfogalmába tartozik

s ha köztük különbséget akar tenni, nem jellemez, hanem a hősiséget fokozza érdem szerint. A szuperlativust például Árpád, az ellenséges oldalon pedig Viddin képviseli. Ebben az egyoldalúságban azonban bámulatos erőt tud kifejteni. Hadi képei kifogyhatatlanok és mindig színesek, elevenek. Hogy az élet közvetlenségével hatni nem tudnak, annak a költő kevés történeti és ethnologiai ismerete az oka. Különösen pedig stratégiai ismeretei hiányosak. Az alpári ütközetet tisztán képzeletből meríti, holott *Leo* császár taktikája megmenthette volna számos oly képtelenségtől, mely nemcsak a pogánykori magyar hadviseléssel, hanem a világ minden elképzelhető taktikájával ellenkezik. A polgári életet a nagy hadi dal csak elvétve érinti és akkor is hamisan.

A kútfők közül csak a királyi jegyző krónikájának magyar fordítását ismeri, mert ha a *Schwandtner-féle* latin szöveg forgott volna kezén, akkor a vele együtt kiadott *Thuróczi* is meg kellett volna ismernie. Innen magyarázható meg aztán, hogy a *Nemzeti Krónika* naiv mondáinak nála nincsen semmi nyoma. De nem ismerte a *Pannoniai Ének* kiadását sem, mert különben a magát igen előnyösen ajánló naiv fehérlő mondát alig hagyta volna el. Annál jobban átkutatta a megjelent újabb szerzeményeket. *Horvát* István prózai költeményében az ethnikai vonásokat, *Perecsenyi Nagy* László műveiben a neveket dézsmálta meg. *Székely* Sándortól a *Hadurt* vette át, de a *Nemerét* már *Ármány* nyál helyettesítette. A két hatalmas istenség mithoszi körét még két tündérrel, a szellem-anya gyermekével s a hajnaltól született délszaki tündérrel és egy táltos lóval *Tombolival* egészítette ki.

Vörösmarty csapongó képzelme a mesés szertelenségekben, a keleties álmodozásban, légies tündérségekben találta legjobban otthon magát. Mivel az elkészült eposz csak félreeső epizódokban nyitott ilyesmire teret, az első irodalmi siker mámorában megírta a *Tündérvölgyet*, melyben a káprázatos mesevilág műve epikumának már nem járuléka, hanem legbensőbb szerve lett. Az 1826-iki *Aurórában* megjelent elbeszélés tartalma röviden az, hogy *Csaba*, *Bendeguz* fia, szereti *Dalma* leányát, az elrabolt *Jevét*, a kit a rablótól megment és utóbb, mikor a nap fia elragadja, a tündérországból is kiszabadít. A költő valódi célja a csodás völgyre és völgyi lakókra pazarolt színek csillogtatása volt. Hőséül a vele megismertetett *Thuróczi* *Csaba* királyfiát választja, de úgy, hogy legcsekélyebb köze se legyen a mondával. A mit e

helyett neki tulajdonít, azt a legelterjedtebb népmesékből, vagy a mi még valóbbszerű, a velük rokon *Gyergyai-féle* Árgirusból tanulta el. A tartalom régiségének hiányát az ódon nyelvű alexandrinokkal s a négyrímű versszakok hagyományos együgyűségével akarta pótolni. Az így teremtett költői formát a rápazarolt szépségek daczára sem tarthatjuk sikerültnek. Régebbi költőink a négyrím nehézkessége miatt szálították le kettőre s hogy igazuk volt, azt most *Vörösmarty* zengzetes nyelve sem czáfolja meg. A rithmikus ringás folyton érezteti a régies szabást. Az olvasó ébren tartott figyelme a tartalom mellett a formával s a hozzá olvadó nyelv sajátosságával is folyton foglalkozik, holott a kettő nyügét épen itt, a képzelem mesés kalandoztatásában volna szabad legkevésbé érzenünk. Mikor a költő népies tárgyak közt választott, a lehető legjobb iskolát kerülte el. Az utjába ejtett népköltészet megtaníthatta volna arra, hogy a nép mindenét énekli, csak a meséjét nem. Ennek pedig — mint minden népköltészeti jelenségnek — természetes biológiai oka van. A mesében képzelem teremt és képzelem gyönyörködik, míg a daltermő eret mindig érzelmi rázkódás nyitja meg. A dallal együtt csengő nyelv verssé jeged, míg a csapongó mese a nyelvet nyügöző és előadást lustító zenei formáktól ment marad. Ezekben az igazságokban pedig a Tündérvölgy nyelvére és előadási formáira hozott ítélet is befoglalatik.

Költőnk az archaisztikus formától elpártolt, de a honfoglalási mondák körében továbbra is megmaradt. A történelemben *Horvát* István lett mestere, tanácsadója. A lehető legrosszabb mester és a lehető legrosszabb tanácsadó, mert álmódzó volt maga is. *Vörösmarty* a honfoglalás nagy jelenetei után a bejövetelt akarta megénekelni, de sehogysem tudta megtalálni azt a pontot, a hova meséje végső szálait kellett volna erősíteni. A mester a hazai kútfőkön túlókori följegyzésekben, mithoszokban kalandozott. A tanítvány tüzes képzelme mindenütt nyomában járt s istenekkel, tündérekkel, hús és vérnélküli emberekkel népesítette be a hamis adatok pislákolása mellett mutogatott ősidőket. Az így elkezdett eposzból több töredék megmaradt. Közöttük semmi összefüggés sincs, mert az újabb kísérlet nem folytatása, vagy pótlása, hanem helyettesítője volt az előbbinek. A mester az özönvíztől, sőt az első emberpártól számította a nemes magyar nemzet történetét; *Vörösmarty* az olvasókra való tekintetből nem akart messzebb

menni a hunok történeténél, de e mellett figyelemmel volt a tudós álmaira is. Így született meg azután még 1825-ben első kísérlete, A délsziget, melyben »a villámlelkű Etelének gyermeke« szerepel, kit még kis korában a tenger egy gyönyörű szigetre vet. Ezt az egek ura akarta így, a ki az édeni állapotokban egy fényes csillaggal vigyáztat reá. Mikor a természet ragyogó tollal leirt csodáit megismerte, egy kis leánykát kap játszótársul, kit az égi szózat Szűdelinek, a fiút pedig Hadadurnak nevez. A gyermekes örömek végig édelése után és sziveik megromlása előtt válniuk kell. A sziget ketté szakadt s darabjain a két fiatal teremtés ellenkező égtájak féle úszik. Mikor Hadadur partot ér, társa keresésére indul, de mielőtt nyomára akadna, a máris hosszúra nyult költemény második éneke megszakad.

A következő két évben a költő Eger és Széplak című elbeszéléseit készítette; a nagy eposz tervéhez csak 1827-ben tért vissza újra. Ekkor már az első kísérlettel szakított s az újabb tervnek Magyarvár címet adott. A mi keveset belőle elkészített, abból csak annyit lehet kivenni hogy az eposz központja a Kuma melletti Madsar lett volna, kinek ábrándos ifju fejedelmét Dálmának nevezte. A jászok, örmények, perzsa érintkezések emlegetése, továbbá az Etel folyó és Engadi tartomány nevének ismerete azt sejteti velünk, hogy az őstörténelmi tanulmányokban továbbra is *Horvát* támogatta. Mivel azonban reális alapra most sem talált, az ének ismét üres lett s mielőtt a Délsziget hibáit elérte volna, abban maradt. Helyette egy epizódját, a Romot fejezte be, mert ennek tárgyánál fogva nincsen köze se mondához, se történelemhez. Rom és Véd isten utolsó tusájáról van benne szó. A győzelmes Rom egy Araltó melléki düledék palotában üti fel tanyáját. Pusztta országát akarván benépesíteni, fogadást tesz, hogy a ki palotájába először bevetődik, annak három álmát teljesíteni fogja. Az érkező ifju első álma országot, a második népet, a harmadik boldog arát varázsol elő. Egy ideig családjának él, majd népét, »a pártus népek utóját« is megismeri és a látottakon elszomorodik. A népet harcz és visszavonás gyengítette, javait pedig a szomszéd perzsa hatalom rabolta el. Elbúsultában újabb álom teljesülését kéri. Álmában a végpusztulást látja a mikor föl-ébred, az álam teljesülve van.

Az érintett mély értelmű költemény 1830-ban kelt s utána

még csak A két szomszédvár következett, azután a költő eposzterveivel végleg felhagyott. Munkásságát a lírának és drámának szentelé. Mikor az utóbbi téren történeti tárgyak után keresgélt, lelkében később is megjelentek a honfoglalás dicső alakjai. A nemzeti színház ünnepélyes megnyitására Árpád ébredését írta meg, 1840-ben pedig előadták Az áldozat című tragédiáját, melynek cselekménye a tíz évvel előbb félbenmaradt nagy eposz korát elevenítette fel. Egyik hőse, Szabolcs, a királyi jegyző Előd vezérének fia, még az őshazában elválik a kivándorlótól, mert a visszamaradt rész vezérének leányát, Zenőt szereti. Mikor értesül, hogy a leány hűtlenül megszökött, a kivándorlók után ered s itt Magyarországon elvégre megtudja, hogy Zaránd alvezér volt a csábító, a ki idővel ráunt a leányra s most az ő hugára. Csilára akar sort keríteni. Célját a szerelmi bánattól gyötört Zenő késlelteti, a kit — hogy lábalól eltegye — Hadúrnak fel akar áldozni. Mielőtt ledöfné, megérkezik Szabolcs s a csábítót párbajban megöli.

A szinszerűség már az első pillanatra nyilvánvalóvá teszi, hogy az ilyen feldolgozásnak a mondákhoz elenyészőleg csekély köze van. Az epikusnak ilyen esetben sok apró eszköz és fogás áll rendelkezésére, a mivel az illuziokeltést elősegítheti. *Vörösmarty* ezt a hiányt most az ethnikai elemek felszaporításával akarta pótolni. Közülük mi csak a vallási részt emeljük ki, mert ez a költő mondai felfogását itt sokkal kifejezőbben jellemzi, mint a hogy ugyanezzel az eszközzel eposzai jellemezték. Az áldozatot értjük minek elemei megvannak már a Zalán futásában is. A minek ott Ete önként ajánlkozik, azzá akarja itt Zaránd kényszeríteni Zenőt. Kárel táltost itt Barang, Hadúr papja helyettesíti. Amaz az V. ének végén fényes segédletével egy hatásvadászból elszabadított tulkot áldoz fel. A többire nézve *Vörösmarty* nagy zavarban volt. Ete ajánlkozásával mithoszába az emberáldozatot is felvette s e mithoszi tényezőre most még másfél évtized múlva is esküdött; de sem Etén, sem Zenőn, sem más on nem merte végrehajtani. Zaránd, a kinek a saját hitágazataival tisztában kellett lenni, azzal az eltökélt szándékkal lép be a táltos szent barlangjába, hogy Hadúrnek embervérrel kedveskedik. De mi történik! Barang a szándék hallatára elborzad és ebben a meglepő leczkében részesíti a pogány vallásgyakorlatba belekontárkodó Zarándot:

De oh uram, gondold meg mit teszesz ;
 Vesztednek indulsz. Emberáldozat
 Sem isteneknek tetsző nem lehet,
 Sem túrni azt nem fogják emberek ;
 De fellázadva menny és föld, azon,
 Ki illyet mer, bosszút fog állani.

Zaránd erre nagy hangon visszavág, de szavai elvégre is oda sarkalnak, hogy köztünk maradjon :

S a vér, melyet kiontok,
 Báránynak vére lesz. Magad fogod
 Utánnam állatvérrel festeni
 Azon helyet, hol én őt megölöm.

A nagy tanulság ebből könnyen levonható. Mithoszt nem lehet műköltőnek teremteni. A kik nálunk ilyesmit megkísérlettek, azok maguk voltak a kieszelt új hitágazatnak legelső Tamásai. Nálunk *Székely* Sándor kezdte el, a ki szerencsésen életre keltette Hadúrnt és Nemerét; de az utóbbi helyett később ő is egy idegen mithosz-gyárostól veszi át Abaddont. *Vörösmarty* Hadúr mellett Ármányt hozza forgalomba; de a következő kísérletekben már megjelenik helyette Rom és Halálfi. Az istenek e bősége mellett a más világról egészen megfelelkeznek. Nála a halál végmegsemmisülést jelent, a mi egyáltalán nem pogány, sőt nem is keresztyén, hanem újabb sütetű természettudományi felfogás. Ha a királyi jegyző mellett a nemzeti krónika-tipust is idejében megismeri, akkor Lél nyilatkozata még jókor felvilágosíthatta volna; nem úgy mint Barang Zarándot s vele együtt az álmélkodó hallgatót és olvasót. *Vörösmarty*nak viszonylag legtöbb szerencséje a tündérek földidézésében volt. A hajnal fia és az a nyelvészeti magyarázat, melylyel *Munkácsi* Bernát a hajnal szavat megfejtette csodálatosan találkozik. A tündérek némelyikét, a csodatevő kardot és táltos lovat különben nem is ő teremtette, hanem csak a népmeséből vette át. Ez az eljárás legkényelmesebb volt, de azért minden időkre szóló érdem és követendő példa marad. Mert az eposzi csodás egy irodalomban csak akkor általánosulhat, ha az a naiv hitnek már meglevő, természetes úton létrejött világából való. Ezt az igazságot pedig nálunk legelőször *Vörösmarty* finom érzéke ismerte fel.

IV.

Szabolcs boldogtalan szerelme a magyar irodalomban nem volt új dolog. Ezt a bús leventét szerzőnk *Horvát* Endre Árpád-jából vette át, mely mű 1831-ben végre megjelent. A pázmándi remete még 1820-ban hozzáfogott s mire elkészült vele, a magyar irodalom képe egészen megváltozott. Mikor *Horvát* István bejelentette, előmunkálatainak híre sokkal nagyobb esemény volt, mint most a megjelenés, melyet érdeme szerint senki sem ünnepelt. Művével maga a szerző sem volt megelégedve, bár egyik levelében nyíltan kijelenti, hogy az eposzi formákban egyetlen európai epikus sem léphet elibe. Elégületlenségét a nyelv és stílus idézte elő, melyről elismeri, hogy nem eléggé »napkeleti, azaz ázsiai magyar.« Más szóval ezt mi úgy fejeznők ki, hogy minden megvan benne, a mi *Vörösmarty* hasonló tárgyú eposzaiból hiányzik és elenyészőleg csekély van abból, a mivel *Vörösmarty* az irodalmat magához hódította. A ki az eposzírók babérját előle egészen learatta, szintén így gondolkozott. Az, a mit A délszigetben és Magyarvárbán keresett, de a keleties képzelem és nyelváradozása miatt észrevenni nem tudott, *Horvát* Endre eposzában mind benne volt. Ha az abban hagyott tervet valamikor megvalósította volna, művén az Árpád hatása még szembetűnőbb volna, mint a milyen volt kilencz év múlva az *Áldozaton*. A pázmándi magány epikusa egészen új utat tört magának s az epikusokat kísértő kölcsönhatástól megmenekülni még sem tudott. Mikor *Zalán futása* megjelent, pár ének már elkészült. Egy fentebb idézett levele szerint 1826 februárjában az V. éneket fejezte be s a rákövetkező VI-ban már megjelenteti *Vörösmarty* szerelmes Etéjét, Und fiát, a ki itt nem Huba, hanem Tuhutum leányát szereti, de a szerepe azért ugyanaz, a mit a hadi dolgok tarkítása végett egyszer már el kellett neki játszani. Egyebekben azonban egészen eredeti marad. Műve igazolja a hosszú várátást, a mi mindenkit előkészített arra, hogy a lassan készülő munka mindenek felett — tanulmányok eredménye lesz:

. . . Mond merre keressem

A hősnek születése helyét Ázsiának ezernyi

Mérföldekre kinyúlt térségén? merre keressem

A nagy nemzetnek laktát? Kik voltak akkor

Véle határt oszto szomszédok? mennyire mentek

Régi hazájokban? mi szokást tartottanak otthon? —

kérdi 1818-ban *Horvát* Istvántól, a ki neki egyéb őstörténelmi kérdésben is felvilágosítója volt. A válasz »Judia széleinél« állította meg, a hol az eposz tartalma szerint a tudós mester kazar, hun, kun, kunavar, bessenyő, szabir, bolgár, jász és úz népei valamikor együtt laktak velünk magyarokkal, akik utánuk szintén nyugatra vándorolván, a Kuma partján és az Ural alatt alapítottunk mai értelemben vett őshazát. A Kuma mellett elterülő birodalom elpusztult. Lakóinak egyharmada megmenekült, de nevét »nem tudni mi okbul« kunra cserélte. Ez a rész már a Dneper és Dneszter közét lakja, midőn az urali magyarságot Tatur, a főpap kivándorlásra és a hún-magyar örökség visszaszerzésére buzdítja. A hét törzs szent fogadást tesz, de mikor a vezér-választásra kerül rá a sor, összeveszik. Az Etele magvából származó Álmos korára hivatkozik, Lebed pedig a kazar fejedelem segítségével erőszakos uton is hatalomra akar jutni. Hogy az idegent részére nyerje, fiának, Szabolcsnak és a kazar fejedelem leányának összeházasítását tervezi. De mikor a gyönyörű Illi képét meglátja, nem a fiának, hanem magának jegyzi el. Mivel így a czélt biztosra veszi, pártot üt és a szövetségzöktől elszakad. Helyébe most az atyjától pártolt fiut választják meg hetedik vezérnek. Fejüknek ismét Álmost akarják, de ez újból szabadkozik s fiát, Árpádot választatja meg, Itt a paizsra emelés, vérszerződés és Etele kardjának átnyujtása következik. A nagy örömet még fokozza az is, hogy a kabarok szintén beállanak a szövetkező magyarok közé.

Ez az eposz négy első könyvében van elbeszélve, s körülbelül ennyi az, a mivel szerzőnk *Zalán* futásának megjelenése és első hódítása idején már készen állhatott. Belőle nagyon könnyen kitalálható, hogy a cselekvény hiteles forrásául *Konstantin* följegyzéseit fogadta el. Innen vette az előregedett Álmos és Lebed alakját, mely utóbbit a királyi jegyző Szabolcsának atyjával, Előddel azonosított. Innen vette továbbá a magyarság meghasonlását és a kabarok csatlakozását is. De e mellett a *Nemzeti Krónika* őshazájáról sem feledkezett meg. Pontos térkép-tanulmány után ezt oda helyezte el, a hol *Julian* és a többi középkori utazók Nagy-Magyarországot találtak. Sőt a bevezetésben a Kuma melletti Madsar romjairól sem feledkezett meg. A két Magyarország felismerése rendkívül meglepő; csak sajnálni lehet tehát, hogy ennek a déli őshazának nem juttat szerepet. Hogy a

kunok lettek volna az ottani magyarság utódai, szerencsétlen ötlet; de ez hihetőleg nem is az ő, hanem *Horvát* István ötlete. Vele együtt a *Konstantinmál* említett déli őshaza, Lebedia is nyomtalanul elveszett, pedig ennek a pártoskodás körül igen jó hasznát lehetett volna venni. Ezt azért sajnáljuk, mert a cselekmény bonyolításában oly kitűnő leleménnyel lep meg, minővel eddig még egy magyar epikus sem dicsekedhetett. A *Vörösmartytól* is figyelembe vett szerelmi regényt értjük, melynek bizonyos mértékben még eposzi hitele is van, mert *Konstantin* följegyzése szerint Lebediásznak a khazar khágán csakugyan »egy nemesszületésű khazar nőt adott feleségül, vitézségének nagy hire és nemzetségének nagy fénye miatt.«

Sajnos, a sikerült kezdet folytatása már egészen más ítélet után esik. *Vörösmarty* páratlan sikere az ideges, érzékeny és hiu szerzőt egészen kihozta sodrából. Következő könyveiben már nem tört következetesen a cél felé, hanem egyidejűleg a váratlanul megjelent fiatal vetélytárssal is, versenyt futott. Új tarlózást kezdett, nehogy művéből valami hiányozzék, a mi ott hódított. Fenti nyilatkozatából már megtudtuk, hogy a nyelv keleties ragyogtatásával nem ért sikert; a többivel igen, de a többi aztán annál károsabb volt, minél jobban megközelítette a hibás modelt.

Az V. könyv a magyarok indulásán kezdődik s mivel egyelőre csak gyülekezésről van szó, a VII. könyv végén is csak az indulásnál vagyunk. Ilyen gyülekezés van *Zalán* futásában is, a mit, mielőtt végleg utra kelnének, szerzőnknek okvetlen túl kell licitálnia; s valamint ott Ete utközben szerelmi kalandba keveredik, úgy itt is be kell térnie Tuhutumhoz, hogy *Kuldinával* *Hajna* regénye helyett ujba kezdjen. Ez a verseny pedig egészen felesleges, mert a törzsek apró eseményekkel tarkított készülődése és gyülekezése csak fárasztja a felesleges ismeretekkel terhelt olvasót. Az is baj, hogy később, mikor az összegyűlt magyarság megkezdí a kivándorlást, *Lebed* nem marad el, hanem folyton nyomukban jár. A cél egészen világos. Szerzőnk vele csakis a mondani valót akarja biztosítani. Mikor aztán a pártütő már a nyakunkon van, akkor kitűnik, hogy csak akadék. A szerfelett igénybe vett olvasónak elég számon tartani azt, hogy a magyarok, mielőtt az *Etel* (Volga) vizét elérnék, előbb tönkre verik s aztán társul fogadják az oroszokat és palóczokat; vagy azt, hogy Ete az út fogytával *Kuldina* szívéhez is közeledik, mert bátyját

Horkát a harcban megmenti, s hogy az út Illi és Szabolcs viszonyát sem lazítja meg, mert amaz levelet meneszt a szerelmes — mostoha fiu után.

Az Etel folyón való átkelés a IX. könyvben történik meg. Az őshazát az öreg Atád éneke siratja el s aztán neki indulnak annak a nagy útnak, melyen a szerző III. Béla notáriusát választotta Mentorának. Bevéteti Susdált és Kiót, mely utóbbi helyen a kunok csatlakoznak, aztán megsarczolják Ladomért s Halicsot. Az események rendes folyását Lebed sem zavarja meg, mert délnek kerülve, a kazarokkal Moldva felől tervez támadást. Végre a XI. könyvben (az eposz utolsó előtti énekében!) Árpád átlép a Kárpátokon. Nehogy az eposzirodalom ismétlésbe essék, a honfoglaláson gyorsan túlesünk. A krobotok meghódolnak, Laborczot Uszubu rövid uton fölakasztatja s Zalánt is megkergetik. A Körtvélytó melletti törvényhozó gyűlés után Ete szerelmi ügye is lebonyolódik, mert Gelemér kabar vezért, kinek Tuhutum ujabban leányát szánta, párbajban leveri. Mielőtt azonban egymáséi lehetnének, Árpád bihari hadjáratát kell még tudomásul venni. A büszke Marót meghajlik a tulerő előtt s leányát tuszul adja, majd a Zsoltal való eljegyzésbe is beleegyeznek. Ezután a székelyek követséget küldenek Tuhutumhoz, a ki Árpád parancsára az erdélyi Geló ellen megy. Az oláh fejedelmet Ete ejti el, a ki ezért az esküldői hódolás után elvégre megkapja Kuldina kezét. Ezalatt Árpád elfoglalja a Dunamelléket, Lebed pedig bolgár szövetségeseivel összevész és elesik. Az eposz hátralevő részében Zvonimir, Szvetopulk, Mojmir és Szvendibald leveretésével ismerkedünk meg. A honfoglalóknak több ellensége nincs; hogy a szerző egyben a magáéit is elhallgattassa, Árpádot egy avar remetével hozza össze, a ki vele angyali jóslatot közöl Magyarország jövődjéről, Pannon halmán pedig Rajmund benczés adja tudtára, hogy unokáiból már keresztyén királyok lesznek. Igen, mert Zirc emlékezetének megjelenése után akadtak pap társai közt olyanok, a kik azt sugták-bugták, hogy »Krisztus kenyerét eszi és pogány munkákat, ördögnek valókat csinálgat.«

Körülbelül ez az utolsó, tisztán magán természetű lefegyverzés sikerült legjobban, mert ez után nem állt semmi útjában annak, hogy az előfizetőkül jelentkező egyháziak társukat a magyar klérus diszének tekintsék. A kik azonban kizárólag irodalmi szempontokat tartottak szem előtt, egész másként ítélték. *Toldy* ugy

vélekedett, hogy »egy historiai, de nem organikus költői, egészet kapunk, tulajdonképeni compositio, érdekcsoportosítás, s ennek egy pont köré gyűjtése nélkül. Történelem költői öltöztetésben, mely nem fejlődik, hanem nyulik; melynek a költő nem mert, vagy nem tudott, a csodálatos által magasb jelentést kölcsönözni.« A találó megjegyzés ép úgy kifejezte az egykoruak nézetét, mint az elfogulatlan utódokét. A kiköltöztetés nagy munkáját a költő nagyon is túlzottan részletezi. Minden vonásán meglátszik, hogy az írást hosszú tanulmány előzte meg; de a tudomány szívós napszámosságainak leggyakoribb tévedését megosztva belekerült ő is abba a hibába, hogy fontosnak, közlendőnek vélt mindent, a mi talán jelentéktelen, de e mellett nagy fáradság eredménye volt. Ezért lett aztán eposza inkább a *Horvát* István-féle őstörténeti kutatás enciklopediája, mint pusztán gyönyörködtető költemény. Költői téren mozgott s az alaktalan történeti adatok inkább le tudták kötni figyelmét, mint a mondák szép körvonalai. A történeti adatokat csak a mű elején használja ügyesen; később már nem boldogul velük s olvasóit nagy zavarban hagyja a felől, hogy a mi esetleg helytelen, a tudós botlása, vagy a költő szabadkezű fordítása-e. Különösen azzal látszik nagyra lenni, hogy az egykoru barbar népeket ismeri. Nemzetségére nézve természetesen mind magyar, a mi azonban könnyebben megbocsátható, mint a helytelen elhelyezés. Mig *Konstantint* követi, a Volgán túl bolgárok, kazárok és bessenyők a szomszédaink, s ugyanott az oroszokat és palóczokat is szerepelteti; később a királyi jegyző területére lépve, kunokkal és ismét bolgárokkal érintkezünk. Amott tehát a történeti adatok vannak egymással összezavarva és rosszul elhelyezve, itt pedig a monda van az előző történeti adatokkal helytelenül kiegyenlítő. S ha már ennyire benne vagyunk a történelemben, akkor az olyan nevek, minő a bolgár Kuvráté és a magyar Konté (azaz a hétvezér közt szereplő Kundé) is sértik a fület. A rosszul magyarázott őstörténelem még inkább megbozszulja magát akkor, midőn Atád azzal dicsekszik, hogy Álmosnak az őshazában szép Helenáról és arról a »Jász hősről« (azaz Jasonról) is szokott nemzeti éneket mondani, a kí »arany kost méne orozni.« A mithoszi elemekkel nagyon óvatosan élt, a mi rá nézve szerencse, mert így is nehéz elfelednünk, hogy egy áldozat alkalmával Aurorát és Cynthiát kezdte emlegetni. Az egyháziak rovásán lévő pogány elemekkel egyébként csak akkor mer

incselkedni, ha azok mesei természetűek. Mielőtt például az Etelen átkelnénk, *Vörösmarty* módjára egy tündérországgal akar bennünket megismertetni, de bizony csak nagyon szegényes eredménnyel. Tatur főpapak s vele a többi táltosnak és bélnézőnek igen előkelő szerepet juttat; de ezek a tudákos könyvek folytonos forgatásával inkább középkori jámbor barátokra emlékeztetik az olvasót. Egyébként a világi hősök jellemrajzai sem mondhatók sikerültnek, mert szétfolyók, határozatlanok. Csak az az egy bizonyos felőlük, hogy beszélni szeretnek, de tenni nem. E miatt a cselekmény ellustul, de a nyelv megelevenedik, erőteljessé lesz. A nagy előtanulmány nyoma ezen is meglátszik. A függelékül adott Szókalausz számos olyan dunántuli tájszóval és nyelvi régiséggel számol be, a mi olvasás közben talán föl sem tűnt az olvasónak. Ez mindenesetre nagy érdem, *Horvát* Endre költői munkásságának legnagyobb érdeme. *Toldyt* is ezzel ragadta el midőn »classicai eposi nyelvünk és hexameterünk megteremtésének dicsőségét« egyenesen neki akarja tulajdonítani.

A klasszikus formában írt eposzok fejlődésének legmagasabb fokát ma már nem Árpáddal, hanem *Czuczor* Botondjával és *Vörösmarty* Két szomszédvárával jelöli meg irodalomtörténetünk. Ezekkel aztán a termelés is megszakad. *Székely*, a kinek példája költőinket a hexameterek felé csábította, időközben alkaeuszi versszakokban megírt Vienniászát és a Dierniász ossiáni prózáját javította, majd Mikola Máriában Himfy-versszakokkal, Hattyu-eposzában pedig újra hexameterekkel kísérletezett a nyilvánosság előtt. A mit *Horvát* eposza után írt, kiadók hián kéziratban maradt, vagy eiveszett. Az »eposzi kürtöt« élete végéig recsegettette, mert azok közé a kisebb tehetségek közé tartozott, kik az idők szeszélyes változását nem tudták, de nem is akarták megérteni.

DR. SEBESTYÉN GYULA.

